

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ YARADICILIGINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKİN İNİKASI**I. Ömər Faiq Nemanzadə və Azərbaycan**

XIX əsrin sonlarında Azərbaycan ədəbiyyatında maarifpərvər ziyalı kimi parlayan gənclərdən də biri Ömər Faiq Nemanzadə idi. Tifli quberniyasının Ahıska (Axalsix) qəzasında doğulub orta təhsilini İstanbulda alan Ömər Faiq Nemanzadə 1892-ci ildə taleyini Azərbaycanla bağladı. 10 il fasiləsiz olaraq Tiflisdə, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində - Şəki, Şamaxı, Gəncədə müəllimlik edən maarifpərvər ziyalı sonrakı ömrünü həvəsində olduğu mətbuatla bağladı. Kırmda çap olunan "Tərcüman", Tiflisdəki "Şərqi-Rus"la əməkdaşlıq edən, püxtələşən Nemanzadə "Qeyrət" adlı mətbəənin açılmasında böyük rol oynadı. Beləliklə, Azərbaycanda mətbuatın inkişafı üçün addımlar atıldı və "Molla Nəsrəddin" kimi satirik bir jurnalın əsası qoyuldu. Ömər Faiq Nemanzadə jurnalın baş redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə ilə çiyin-çiyinə çalışdı. "Molla Nəsrəddin" in yaranmasında Cəlil Məmmədquluzadə qədər əziyyəti olan Ömər Faiq Nemanzadə jurnalın məsul katibi oldu. Jurnalın sənədləşmə işində, Tiflis qubernatoruna yazılan müraciət ərizəsində Cəlil Məmmədquluzadənin adı gedirdi, buna da səbəb kimi Ömər Faiq Nemanzadənin Türkiyə təhsili ilə bağlı ola bilərdi. Türk təhsili görmüş ziyalının jurnal dərc etdirməsi istər-istəməz türkcülük ideologiyasının yayılması amilini ortaya çıxaracaqdı. Təbii ki, bu məsələlər Cəlil Məmmədquluzadəni də, Ömər Faiq Nemanzadəni də, hətta jurnalın xərclərini öz öhdəsinə düşən Məşədi Ələsgərovu da düşündürməyə bilməzdi.

II. Ömər Faiq Nemanzadə və türkcülük

Ömər Faiq Nemanzadə Türkiyə təhsili almışdır. Hacıkənddə olarkən İstanbuldan gəlmiş, İlahiyyat elmi üzrə Türkiyənin ən məşhur alimlərindən olmuş Məhəmməd Əfəndi də digər gənc müəllim və yazıçılar kimi ədibin dünyagörüşünə təsir göstərmişdir. Ədib başdan ayağa türkcü idi. O, "Tərəqqi", "Açıq söz", "İrşad", "Həyat", "Qızıl bayraq", "Rəncbər", "Adıgün kolxozçusu", "Kommunist", "Molla Nəsrəddin" adlı jurnal və qəzetlərdə "Ümidvar", "Lağlağı", "Mozalan", "Ümid", "Faiq Nemanzadə" və başqa imzalarla müxtəlif - türk dili və onun saflığı uğrunda mübarizə, türk xalqlarının rifahı üçün birliyə çağırış mövzularında yazılar yazmış, türkcülük ideyasını təbliğ etmişdir.

Millətinə, xalqına sevgisi Ö.F.Nemanzadənin əsərlərində də, avtobiografiyasında da ehtiva olunmuşdur. Ömər Faiq Nemanzadənin yaradıcılıq məsələlərinə türkcülük və türk xalqları üçün ortaq olan problemlər aid idi. O, Vətənə sevgi anlayışını tərənnümdə yox, problemlə təəflərinə işıq salıb həll etməkdə görürdü.

Avtobiografiyasına da nəzər salanda xalqına, millətinə bağlı olan ziyalının soydaşlarının maariflənməsi üçün əlindən gələni etdiyini aydın şəkildə görürük. Ö.F.Nemanzadə hər şeydən öncə maarifçi idi. O, nicat yolunu təhsildə, elmdə görürdü.

"Ahıskada milli məktəb açmaq fikrinə düşən Ömər Tiflis maarif müdirinə ərizə yazıb ondan: "Lazımsa, şkolada (məktəbdə) oxudun, ayrıca türk məktəbi olmaz" cavabını alır" (Sarıyeva 2015:15). Və ya başqa bir misal göstərək: Maarifçiliyini, eləcə də ictimai fəaliyyətini genişləndirmək üçün Bakıya üz tutan ədibi gördükləri təsüfləndirmişdir. Ədib etiraf edir və ürək yangısı ilə vurğulayır ki, "Əgər Tağıyevin açdığı qız məktəbini görməsəydim, Bakının türk maarifi üzərinə qara bir cizgi çəkəcəkdim" (Sarıyeva 2015:15).

Ədibin "Rüstəm və Söhrab" adlı məqaləsində elmin problemlə təəfləri qabardılır. O, Azərbaycan dilində kitabların azlığından şikayət edərək ürək ağrısı ilə yazır: "Bizimlə bir qonşu, bir vətəndaş, lakin bizdən dörd-beş qat az olan ermənilərin, gürcülərin ayda bir neçə yüzə qədər təzə kitabları, məcmuələri çıxdığı halda, bizdə ayda dörd-beş kitabça nəşr olunur"(Nemanzadə 2006:157). Ədib Azərbaycan dilində çap olunan kitabların əksəriyyətinin isə cəfəngiyyat olmasından, az qismində elmi dəyərə malik olanların isə bahalıqından şikayətlənir. O, bu məsələdə oxuyucularla bərabər, yazanların da günahı olduğunu qeyd edir.

Molla Nəsrəddinçilər kimi türk dilinin ortaq dil kimi istifadə olunması, qorunub-saxlanması Nemanzadənin də yaradıcılığının özəyini əhatə edirdi. Ömər Faiq Nemanzadə yaradıcılığının tədqiqatçısı olan Şamil Qurbanov qeyd edir ki, "dil məsələsi Ömər Faiqə öləri, keçici xarakter daşıyırdı" (Nemanzadə 2006:15)

Ədibi düşündürən, eyni zamanda yaradıcılığının qayəsini təşkil edən dil məsələsi "Dilimiz və imlamız" məqaləsində vurğulanır:

"Ədəbiyyatı olmayan bir millətin, dilsiz insanə oxşuyacağını söyləmək üçün dəlilə, təfsilə həcət yox sanıram. Çünki ən böyük şahid keçmiş hallar, indiki vəquatlardır. Bundan ötrü örnək, misal axtarmaq üçün də uzaqlara getməyək: işlə başda çərkəz, ləzgi... dilləri, sonra da bizim türkcəmiz. ... Türkcəmiz, hər nə qədər tez-gec, həqq rəhmətinə gedəcək olan o dillər kimi deyildir. Amma bugünkü qaydasızlıq naxoşluğuna vaxtilə dərman etmək çarəsini axtarmazsaq, onun bu yaman halının da çox uzanacağından qorxulur (Nemanzadə 2006:29)

Ədib "Yazımız, dilimiz, ikinci ilimiz" məqaləsində Əli bəy Hüseynzadənin "Tərəqqe"nin 12 və 13-cü nömrəsində dilimiz ilə bağlı dərc olunan bəzi fikirlərinə etiraz edir. O, Ə.Hüseynzadənin "Sərf qaydalarımıza məxsus olan ədatlar qayət müəyyən olub, adətən heroqlif halını almışdır. Əslində Çin tərəfindən gəldiyimizi unutmaq. Heroqlifə təəccüb etməyiniz!"- cümləsinə etiraz olaraq "ədatlarımızın o "heroqlif" halı ehtimal dilimizin ibtidai və hicai vaxtında imiş. Amma vaxtın keçməsi ilə, dilin genişlənməsi ilə ədatlarımız "heroqlif" halından çoxdan çıxmışlar. Hətta 1200 il əvvəl türk dili ilə yazılan türk əlifbasının vücudunu bizə bildiren "Orxon" məhkukatında belə türk ədatları heroqlif halından çıxıb ayrı-ayrı yazılmışdır" fikrini irəli sürür və hətta bir az irəli gedərək söyləyir ki, "Türklər nə qədər ki türklükdən, Türkiyədən uzaq düşüb, əsrlərcə ərəb hökuməti və dini, fars ədəbiyyatı, nüfuzu altında qaldılar, o qədər türklüklərini və türk dilini itirdilər" (Nemanzadə 2006: 163).

¹³² filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. ADİU (UNEC), "Azərbaycan dili" kafedrası

Ədib 1917-ci ildə "Qardas köməyi" məcmuəsində çap etdirdiyi "Mən kiməm" məqaləsində türkcülüvi təbliğ edərək yazır: "Zəmanəmizdə, vəni din və əbədiyyətdən, cins və millətlərin hökm sürdüvi böylə bir çağda insan öz soy və millətini tanımamaq, daha doğrusu, özünü bilməmək ən böyük günahlardan, silinməz ləkələrdən biridir. Lakin bu ləkə tezliklə gedən ləkəyə də bənzəmir. Bu ləkə yaman ləkədir. Bu, ləkə surətində övlə vilənciq (qanqrena) yarasıdır ki, millətimiz vücudunu, türklük varlığını yavaş-yavaş gəmirir, yox edir" (Nemanzadə 2006:233).

Nemanzadə bütün məsələlərin həll yolunu azadlıqda, müstəqil üsuli-idarələrinin mövcudluğunda görürdü. "Vasiteyi-nicatımız nədədir?" - məqaləsində ədib bunları açıq-aşkar yazırdı:

"Ya məscidlərimiz, minbərlerimiz? Of, burası daha yaman, daha acıqlı! Odur ki, dirilmək, tərəqqi etmək və hürr olmaq istəyən millətlər cümlə hakimlərin, vəzirlərin, hətta padşahların millət nəzərində məsul tutulmalarını qanunun ən birinci maddəsinə daxil etmək istərlər. Bunun üçün də mal və candan keçirlər. Siyasi məktəblər hələ bir yanda dursun, ruslar ilə həmməzhəb olan qonşumuz gürcülər ruhani idarələrini milli və müstəqil etmək üçün gecə-gündüz çalışırlar" (Nemanzadə 1906)

Nəticə. "Mən kiməm" məqaləsini hətta ədibin türkcülük ideologiyasının konsepsiyası adlandırma bilərik. Gəldiyimiz nəticələri də sözügedən məqalədən bir hissə verərək vəkunlaşdırma bilərik. Ədib türklərə müraciət edərək yazır:

"Sən ey türk! Nə əqidədə, nə məsləkdə olursan ol, həmişə türksən. Sən gərək biləsən ki, dünyada hələ şüə, sünni, bəbi, seyxi adları vox ikən sən var idin. İslamiyyət Ərəbistan qumluqlarında doğmadan əvvəl belə sən Altayın ətəklərində ətrafin gözəlliyinə tamaşa edib zövq alırdın. Orada uzun seyr və səyahətlərə hazırlanırdın.

Ey özündən xəbərsiz türk! Mədəniyyət əsrləri, nizam, idarə və əsəyiş üsulu "yasaq" qanunları hənüz Bağdad, Şam, Paris və Londonda vox ikən, sənəin yurdunda var idi.

Sən öz dadlı dilini cığırından çıxarıb bugünkü acınacaq hala salan ərəb əlifba və yazısından əvvəl sənəin göyçək əlifba və yazın var idi.

Bəsdir, bəsdir, ey türk, bir az ayıl. Ayıl da bir çox toz-torpaqlarla dolan, ağırlaşan dini əqidə pərdəsini gözlərinin üstündən qaldır. Əl-ayağını biraz tərət. Vücudunu, varlıq ağacını saran, korlayan tikanları, sarmasıqları, vad ağacların varpaqlarını, dallarını qır, at, qurtul. Vücuduna Allahın günəsi, havası dəvsin. Basını bir az vuxarı qaldır. Öz varlığını, öz vücudunun qiymətini bil. İndiyə qədər yadlar üçün, özgə varlıqlar və vücudlar üçün özünü həlak etmişən, bəri bundan sonra ayıl, bir özünə gəl, öz gününə çalış". (Nemanzadə 2006: 239)

Ömər Faiq Nemanzadə Sovet quruluşunun millətçilik, xüsusilə türkcülüklə bağlı qadağan etmiş olduğu məsələlərə uymur, türklər və türkcülüklə bağlı fikirlərini məqalələrində açıq-aşkar yazırdı. Bu səbəbdən də XIX əsrin 30-cu illərindəki repressiya dalğası ondan yat ötmədi. 1937-ci il iyulun 16-da rayon prokuroru Odabaşyanın sərəncamı ilə həbs olunmuş ədib oktyabrın 10-da Gürcüstan SSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığının nəzdindəki "Üçlüyün" qərarı ilə güllələndi.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov, Taleh (2010) 1905-1906-cı il Tiflis hadisələri Ömər Faiq Nemanzadənin gözü ilə: Ədibin "Qafqazdan İstanbula xatirələr" əsəri azərbaycanlıların soyqırımının tarixçəsi kimi səslənir // Xalq qəzeti. 14 mart. - № 58. - S. 4.

2. Nemanzadə, Ömər Faiq (1906). Vasiteyi-nicatımız nədədir? "İrşad" qəzeti, 9 oktyabr 1906, № 237.

3. Nemanzadə, Ömər Faiq (2006). Seçilmiş əsərlər. Bakı: Şərq-Qərb, 349 s.

4. Nemanzadə, Ömər Faiq (2014). Xatirələrim, III kitab. Bakı: XAN, 152 s. - ("XAN" Xatirə Ədəbiyyatı ; III kitab)

5. Saryeva, İradə (2015). Ömər Faiq Nemanzadə - dil və mətbuat fədəisi. // Bakı xəbər. -2015.- 22 iyul.- S. 15.

Açar sözlər: Ömər Faiq, Molla Nəsrəddin, türkcülük, ideologiya, mətbuat, Axıska türkü

Keywords: Omar Faig, Molla Nasraddin, Turkism, ideology, press, Ahiskan Turks

Anahtar kelimələr: Ömər Faiq, Molla Nesreddin, türkcülük, ideoloji, basın, Ahıska türkü

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ YARADICILIĞINDA MİLLİ ÖZÜNÜDƏRKİN İNİKASI

Xülasə

1872-ci ildə Qafqaz Cənubunda Axıska qəzasının Azqur kəndində anadan olan Ömər Faiq Nemanzadə ömrünün sonuna kimi Vətənin müstəqilliyi, vətəndaşlarının isə azadlığı üçün çalışmış, onların rifahı üçün addımlar atmışdır. Ziyalı bir şəxs kimi cəmiyyətdə tanınan Ömər ağa mətbuatda ideoloji yazılarla çıxışlar etmişdir. "Tərəqqi", "Açıq söz", "İrşad", "Həyat", "Qızıl bayraq", "Rəncbər", "Adıgün kolxozçusu", "Kommunist", "Molla Nəsrəddin" adlı jurnal və qəzetlərdə "Ümidvar", "Lağlağı", "Mozalan", "Ümid", "Faiq Nemanzadə" və başqa imzalarla müxtəlif - türk dili və onun saflığı uğrunda mübarizə, türk xalqlarının rifahı üçün birliyə çağırış və başqa mövzularda yazılar yazan ədib türkcülük ideyasını təbliğ etmiş, buna görə də təqib və həbs olunmuşdur. O, repressiya olunan ziyalılarımızdandır. Məqalədə Ömər Faiq Nemanzadənin yazılarını araşdıraraq müxtəlif yönərdə tədqiq edirik.

THE TURKISM IDEOLOGY OF OMAR FAIG NEMANZADEH

Summary

Omar Faig Nemanzadeh, born in 1872, in Azgur village of Ahıska county of Caucasus Viceroyalty, was fighting for the independence of his homeland, the freedom of his citizens and their well-being till the end of his life. Omar aga, known as an intellectual person in society, acted in the press with ideological articles. He wrote articles in various topics by signatures "Ümidvar", "Laglaghi", "Mozalan", "Ümid", "Faig Nemanzadeh" and etc., in such magazine and newspapers as "Taraggi" ("Progress"), "Achig soz" ("Open word"), "Irshad", "Hayat" ("Life"), "Gizil bayrag" ("Golden flag"), "Ranjbar", "Adgun Kolkhozchusu", "Communist", "Molla Nasraddin". He wrote articles about Turkish language and its purity, called for unity

for the welfare of the Turkic peoples, promoted the idea of Turkism, therefore, he was pursued and arrested. He is one of our repressed intellectuals. In the article, we analyze and investigate the writings of Omar Faik Nemanzadeh in different ways.

ÖMER FAİK NEMANZADE'NİN TÜRKÇÜLÜK İDEOLOJİSİ

Özet

1872 yılında Kafkazyaya Canişinliyi Ahıska Kazası'nın Azgur köyünde doğan Ömer Faik Nemanzade ömrünün sonuna kadar memleketinin bağımsızlığı, vatandaşlarının özgürlüğü için çalışmış ve refahı için adımlar atmıştır. Toplulukta aydın şahıs gibi tanınan Ömer ağa, basında ideolojik makalelerle konuşmalar yapmıştır. "Terakki", "Açık söz", "İrşad", "Hayat", "Kızıl bayrak", "Rencber", "Adıgün kolxozçusu", "Kommunist", "Molla Nesreddin" adlı dergi və gazetelerde "Ümitvar", "Lağlağı", "Mozalan", "Ümit", "Faik Nemanzade" ve diğer imzalarla türk dili ve saflığı uğrunda mücadele, türk halklarının refahı için birliğe çağırış ve diğer konularda makaleler yazan aydın türkçülük ideolojisini tabliğ etmiş ve bu nedenle takib edilmiş ve tutuklanmıştır. Bildiride Ömer Faik Nemanzade yazılarını farklı yönlerde analiz ediyoruz.

RƏYÇİ: dos. T.Əliyev